

Arzu ŞEYDA GÜVEN

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Kars, Türkiye (aseydaguvan@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-1363-0752>

**ÇALIKUŞU ROMANINDA BİRLEŞİK FİİL DEYİMLERİNİN ZARF-FİİL
EKLERİYLE KULLANIMI***

Özet

Türkçenin söz varlığında deyimler, oldukça geniş bir alanı kapsar. Sözlü ve yazılı dilde sıklıkla kullanılan ve çok çeşitli yapılarda oluşan deyimler, anlatıma etkinlik, çekicilik katma gibi özellikleriyle Türkçenin önemli bir söz varlığı unsuru olma özelliği taşır. Deyimler, sözlü dilde olduğu gibi edebî dilde de sıkça kullanılan anlatım birimleridir. Bu çalışmada Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu adlı romanında geçen birleşik fiil deyimlerinin zarf-fiil ekleriyle kullanımı üzerinde durulmuştur. Çalıkuşu romanında yaklaşık 1050 birleşik fiil deyimini tespit edilmiştir. Oldukça yüksek bir deyim kullanımı olan Çalıkuşu romanında dikkat çeken bu durum, yazarın Türkçeye olan hâkimiyetinin de göstergelerindedir. Türkçenin anlatım olanaklarının zenginliklerinden olan deyimler, anlatım boyutunda Çalıkuşu romanının başarısının nedenlerinden biri olarak da değerlendirilebilir. Dil, bir dizgeler bütünüdür. Dilin içinde var olan bütün unsurların birbiriyle olan bağlantıları sonucunda anlatım boyutu gerçekleşir. Edebî dil de, bir dilin anlatım olanaklarının en yüksek, en estetik ve çok yönlü kullanımı sonucunda oluşur. Bu bağlamda Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu adlı eseri, dil ve anlatım kurgusuyla Türk edebiyatının bizce çok daha fazla üzerinde durulması gereken değeridir. Dil bilimsel olarak birleşik fiil deyimleri diye adlandırılan yapılar, Türkçe söz diziminde birçok yapıda görev alabilirler. Bu çalışmada Çalıkuşu romanındaki birleşik fiil deyimlerinin zarf-fiil ekleriyle birleşimleri işlevsel olarak sınıflandırılmış ve örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Dilbilgisi, Deyim, Zarf-fiil, Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu.

* Geliş Tarihi: 3 Mart 2023 – Kabul Tarihi: 15 Mart 2023

Date of Arrival: 3 March 2023 – Date of Acceptance: 15 March 2023

Келген күні: 3 наурыз 2023 ж. – Кабылданған күні: 15 наурыз 2023 ж.

Поступило в редакцию: 3 март 2023 г. – Принято в номер: 15 март 2023 г.

Arzu ŞEYDA GÜVEN

Dr., Kafkas University Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Kars, Turkey (aseydaguven@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-1363-0752>

THE USE OF COMPOUND VERB IDIOMS WITH VERBAL ADVERB SUFFIXES IN THE NOVEL “ÇALIKUŞU”

Abstract

Idioms have an essential place in Turkish vocabulary. Used often in written and spoken language and coming into existence in different forms, idioms are a vital vocabulary component of the Turkish language with the charm and efficiency they provide to the narration. Idioms are expressions that are frequently used in literary language as well as in spoken language. This article focuses on the use of idioms consisting of compound verbs used together with verbal adverb suffixes in Reşat Nuri Güntekin's novel “Çalıkuşu (The Wren).” Almost 1050 compound verbs were detected in Çalıkuşu. This situation in Çalıkuşu, having an extremely high density of idiom use, is also one of the indicators of the author's mastery of the Turkish language. Idioms, which are examples of the richness of the Turkish language's expressive possibilities, can also be considered as one of the reasons for the success of the Çalıkuşu in terms of narration. A language is a collection of systems. The narration occurs due to the connection of all components existing within a language. Literary language is also formed due to the highest, most aesthetic, and most versatile use of the expressive possibilities of a language. In this regard, Reşat Nuri Güntekin's novel Çalıkuşu is the value of the recent era of Turkish literature that should be emphasized much more with its language and narrative fiction. The components, named as compound verbs in terms of grammar, come in various forms in Turkish syntax. In this study, the combinations of compound verbs with verbal adverb suffixes are classified and exemplified functionally.

Keywords: Turkish, Grammar, Idiom, Adverb, Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu.

Giriş

Dil, insanın en önemli varlığıdır. İnsanın var oluş sürecinde insanın elinde olan kendini gerçekleştirme alanıdır. Yaşam, iletişim üzerine kuruludur. Bu iletişim sürecinde insan, dili edinir, öğrenir, değiştirir, geliştirir, dille beraber kendini de var eder. Anlamdan anlatıma geçiş sürecinde sonsuz sayıdaki bağdaştırmalarla insan, söz dizimi basamağına geçer. Dilin her evresi, aslında bir yaratma eylemidir. Bu yaratma sürecinde insanın zihin dünyasına aktarmış olduğu kavramlar, insanın o kavramları kullanma, hayatına katma yani o kavram ve nesnelere işlevsel kılma gerçeğini ortaya çıkarır. Dil, sözle beraber asıl gerçekliğini bulur. Her göstergenin bir veya birden çok anlamı vardır, ancak anlatımı gerçekleştirmek söz dizimi ile gerçekleşir. Dilin bir dizge olması, her unsurun bir değer taşıması ve diğer unsurlarla birlikte asıl değerini kazanması sonucunu getirmektedir. Bu bağlamda söz dizimi, dilin asıl işlevinin gerçekleşme alanı olarak değerlendirilebilir. İnsan için söz, onun insan olabilme koşuludur. Söz, bireyi kuşatan, onu birey kılan bir olgudur. “Söz nedir?” sorusunun cevabı, “Söz, insanın yansımasıdır.” şeklinde

verilebilir. Yaşantılarımız sonucunda edindiğimiz bilgiler, söz sayesinde çoğalır, aktarılır ve öznenin gerçekleşme alanı olur. Dil, toplumsal öznenin söz ise bireysel öznenin alanıdır. “Dil, bütün toplumun malı olan dile ait soyut bilgiler bütünü, sözse en az iki birey arasında oluşan bireysel edim biçiminde tanımlanabilir.” (Bayraktar, 2017, s. 100) Dil ve söz, biri gerçekleşirken diğerini de gerçekleştiren birbirine koşut özellik taşıyan olgulardır. Bu bağlamda cümleler, öznenin dili kullanma, söze dökme, düşünceyi biçimlendirme yani öznenin var olabilme düzlemidir. İnsan, yaşamında ne varsa, neyle uğraşıyorsa, neyle var oluyorsa ona bağlı olarak sonsuz sayıda cümleler kurar. İnsanın gizlendiği, izlendiği yer cümleleridir. Sözlü ya da yazılı iletişimde kurulan her cümle, yaşamın bir kesitini, insanın kendisini yansıtır. Şiirler, romanlar, öyküler, masallar, türküler, şarkılar, destanlar, ninniler, dualar, ağıtlar, maniler, atasözleri... Kısaca insanın var ettiği ve aynı zamanda var olduğu dilsel ürünler, hep bireyin izini taşır. Bütün bu biçimler, söz dizimi ile gerçekleşir.

İnsan, dış dünyadan algıladıklarıyla bir yandan kavramlar oluşturup bunlar arasında ilişki kurarken bir yandan da bunları iletebilecek sessel dizgeler oluşturur... Dil, zamansal bir dizileme içinde somutlanır, söze dönüşür. Yatay düzlemdeki birimler arasında belli kuralları olan çizgisel bir diziliş vardır. (Adalı, 2004, s. 9)

İletişimin ya da bildirişimin gerçekleşmesi, düşüncenin oluşturulmasına ve aktarılmasına bağlıdır. Bu süreç, dil bilgisel olarak yargının gerçekleştiği birim olan cümleye bağlıdır. Dilin bütün unsurları cümlenin oluşum sürecinde gerekli unsurlardır. Söz dizimi, sözeleme öznesinin seçimidir. Yani dilin iletişim biçimine dönüşümüdür. Cümleyi oluşturan öğeler, söz dizimsel olarak özne, yüklem, nesne ve tümleşik olarak adlandırılır. Cümlenin temel niteliği olan yargının oluşması, sözcüklerin veya sözcük gruplarının bu bütün içerisindeki bağlantılarıyla gerçekleşir.

Anlamli ve görevli unsurların söz dizimsel ilişkileri, anlamdan anlatıma geçiş sürecinde gerçekleşen dizim işlemleriyle yüzey yapıya yansır. Bu süreç sonucunda gerçekleşen anlatım, birçok biçimde olabilir. Seçim, sözeleme öznesine bağlıdır. Bu seçimlerden biri de yazınsal bir tür olan romandır. Yazınsal türler, dilin kullanımının en yüksek düzeyde olduğu, dilin anlatım olanaklarının en üst düzeyde yansıdığı alanlardan biridir. Bu bağlamda ele aldığımız Reşat Nuri Güntekin’in Çalığı adlı romanı da Türk edebiyatında özel bir yer edinmiş romanlardan biridir. Eserdeki dil kullanımı, bu başarıyı getiren başlıca etkidir. Çünkü anlatı kurgusunun başarısı, dilsel kurgunun başarısına bağlıdır.

Bir dilin söz varlığı, toplumsal belleğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak bu söz varlığını farklı bağdaştırmalarla kullanan bireyler, metin bağlamında bu sözlük biçimbirimlerine farklı değerler yükler. Edebî eserler de böyle oluşur. Çalığı adlı romanın uzun soluklu olması, dil bilgisel düzeyde birçok yapı birimini ön plana çıkarmaktadır. Romanda öne çıkan söz varlığı unsurlarından biri de deyimlerdir. Deyimler, Çalığı romanının söz dizimi içerisinde birçok ögenin oluşumunda rol almaktadır. Bu çalışmada Türkçe söz

diziminde zarf-fiil eklerinin Çalıkuşu romanındaki deyimleşmiş birleşik fiillerle kullanımları, işlevleri bakımından değerlendirilmiştir.

Evensel olan varlık dünyası kurmaca olan dil ile yeniden kurgulanırken her toplum, kendi tasarımına uygun bir dil sistemi oluşturur. Bu nedenle nesnel gerçeklik, farklı dillerde farklı biçimlerde kurgulanır. Bu durumun sonucunda her dil, o toplumun dünya algısını, kültürünü yansıtan özgün yapılar oluşturur. Fiilimsiler de Türkçeye özgü bir tasarım olarak yan yargıların birleştirmesini sağlar. Yan cümleleri sıfat, isim ya da tümleç olarak temel yargıyla ilişkilendiren bu yapılar, Türkçenin önemli zenginliği olarak değerlendirilebilir.

“Yan cümle kullanımı sık sık dil denen mücevherin en değerli taşı ve tasarımındaki zekânın en iyi örneği olarak gösterilen bir söz dizimi sürecidir. Bütün bir cümlenin bir başka cümle içine gömülmesine imkân verir. Yan cümle kullanımı sayesinde karmaşıklığı gitgide artan ve ama yine de iç uyumunu koruyan ve anlaşılır kılan ifadeler oluşturabiliriz.” (Aktaran Börekçi, 2018, s. 120)

Yan yargıları ya da yan cümleleri geçici olarak zarfa dönüştüren zarf-fiil ekleri de kurgusal anlatımda sıklıkla kullanılan söz dizimsel nitelikli geçici söz varlığı olarak değerlendirilir ve işlevlerine göre isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olarak sınıflandırılır. Türkçe söz diziminde temel yargının oluşturulmasında gerekli olan yan eylemleri bağlama işlevini gerçekleştiren, söz diziminde birleştirme, yoğunluğu azaltma gibi olanakları bünyesinde bulunduran fiilimsiler, özel bir alanı oluşturur. "Dil tipolojisi bakımından Türkçe yan yargıları birleştirme tarzına göre 'karmaşık' (kompleksiv) bir dildir. Bu niteliği ile niteleyici/tamlayıcı yargı öbeklerini isimleştirerek, sıfatlaştırarak veya zarflaştırarak temel yargı içine yerleştirir." (Börekçi, 2018, s. 116)

Türkçe cümle bilgisi ile ilgili kaynaklarda *zarf-fiil*, *ulaç*, *bağ-fiil*, *bağ-eylem*, *ulaç-fiil*, *gerindium* olarak adlandırılan kavramın alan yazında da genellikle fiille ilişkilendirilerek fiilden zarf yapan ekler olarak değerlendirildiği görülür:

“Fiil kök ya da gövdelerine getirilen eklerle geçici zarf oluşturan yapılara zarf-fiil denir.” (Gülsevin, 2001, s.126)

Ulaçlar, belli eklerle eylemden türemiş sözcükler. Ancak eylem çekimine girmedikleri için kişi ve zaman kavramı taşımazlar. Tümede çoğunlukla sözcükler arasında ilgi kurarlar. ... Ulaç adını verdiğimiz gizemli ekler koca cümleyi daraltıp birer ögeye dönüştüren bir anlatım olanağı sunar bize. Yoğun bir anlatım biçimidir (Bozkurt, 2010, s. 234).

Fiilden yapılan zarfların çok geniş ve önemli bir bölümü zarf-fiil ekleriyle kurulmuştur. Bunlar, çekimli fiil olma özelliğinden sıyrılarak zarfa dönüşmüş bulunan, canlı ve işlek fiil şekilleridir... Zarf-fiillerin bir kısmı da ad-fiil ve sıfat-fiillere bazı ad çekimi eklerinin getirilmesi ile oluşturulmuştur. (Korkmaz, 2007, s. 472- 473)

“Ulaç, eylemden türeyen ve belirteç görevi yapan sözcük. Ulaçlar, eylem çekimine girmez, kişi kavramı taşımaz.” (Hengirmen, 1999, s. 370)

Zarf-fiil ekleri işlev, bağıntı ve dağılımları bakımından yapım eklerinden farklıdır. Yapım ekleri kalıcı sözlük biçimbirimi oluştururken zarf-fiilin de içinde olduğu fiilimsi ekleri söz dizimsel/metin dilbilimsel işlev üstlenir. Bu nedenle fiilden

yapılmış zarflarda çatı ve olumsuzluk gibi fiil özellikleri yok olurken zarf-fiillerde bu fiil ulamları korunur. (Börekçi, 2018, 119)

Türkiye Türkçesi zengin bir zarf-fiil sistemine sahiptir. Bunlar sıfat-fiillerle birlikte Türk cümle yapısına geniş bir ifade yeteneği ve büyük bir sadelik sağlarlar. Asıl hareketin yardımcı hareketlerini ifade eden kelimeler olarak zarf-fiiller, Türkçeyi birkaç hareketi basit bir cümle ile karşılayan, böylece cümle kalabalığından uzak bulunan bir dil hâline getirirler. (Vural ve Böler, 2012, s. 252)

Çalığışu romanında neredeyse tüm zarf-fiil ekleriyle kullanılan birleşik fiil deyimleri söz konusudur. Bu yapıların bağlandığı fiiller, cümlede yüklemi niteler ya da belirtirlerse zarf tümleci olarak değerlendirilirler. “Ulaş öbekleri hem yardımcı tümceyi yükleme bağlar hem de temel yüklemi niteler. Bunlardan başka ulaçlar, birleşik eylem kurmakta da kullanılırlar” (Boz, 2012, s. 42).

Özellikle öyküleyici anlatımda yoğun olarak kullanılan zarf-fiil grupları, Çalığışu romanında da sıkça kullanılmıştır. Bu çalışmada Çalığışu romanındaki deyimlerin zarf-fiil ekleriyle birleşmelerinin tümü ele alınmıştır. Çalışmada esas zarf-fiil eklerinin yanı sıra birleşik zarf-fiil yapıları da incelenmiştir. Türkçede birleşik zarf-fiil ekleri, çeşitli eklerin birleşimiyle oluşmaktadır. Birden fazla ekin kalıplaşmasıyla oluşan bu yapılar, Türkçe söz diziminde eklerin işlevselliğinin de göstergesidir. Çalığışu romanındaki birleşik zarf-fiillerin tespitinde Gülsevin’in sınıflandırması esas alınmıştır. Birleşik zarf-fiil kavramını Gülsevin (2001), şöyle açıklamıştır:

Fiilleri ‘geçici zarf’ yapan ekler zarf-fiil ekleri diyorduk. Bu eklerin bir kısmı (gör-üp, başla-yınca, iç-medene, koş-arak vs.) esas itibarı ile zarf-fiil olarak yaşamaktadırlar. Ancak, aslen zarf-fiil eki olmayan bir takım ekler de, başka bazı ek ve edatlarla birleşerek, fiilleri cümle içinde ‘geçici zarf’ durumuna getirirler. İşte, bu aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kuralı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf- oluşturduğu yapılara quasi gerindium (birleşik zarf-fiil) denir (s.127).

“Zarf- fiillerin basit şekilleri yanında ‘iken’li birleşik zarf-fiil başta olmak üzere sıfat-fiil yahut isim-fiillerle edatlardan yahut da sıfat-fiillerle ‘gün, zaman, vakit, takdir-de’ gibi simlerden oluşmuş birleşik şekilleri de vardır” (Tiken, 2004, s. 133).

Çalığışu romanında ele aldığımız cümlelerde yüklem fiilin belirttiği hareketin niteliği, fiil deyimlerinden oluşan zarf-fiil yapılarıyla ayrıntılı ve canlı bir anlatıma dönüşmüştür. Romanda yer alan birleşik fiil deyimlerinin zarf-fiil ekleriyle birleşmeleri sonucunda zarf görevinde kullanımları, romanın ayrıntılı ve canlı anlatım biçiminin dil bilgisel düzeye yansımalarındandır. Edebî dilde özellikle roman dilinde kurgulanan kişilerin, olayların, durumların, eylemlerin anlatımı, okuyucunun zihin dünyasında canlandırılabilir bir niteliğe bürünmektedir. Bu betimleyici, öyküleyici anlatım biçiminde çok çeşitli dilsel birimler görev almaktadır. Dilin anlatım ve sanat işlevinin baskın olduğu edebî metinlerde okuyucu anlatı kişisi gibi kurguya dâhil olabilmekte, anlatının kurgusal dünyasının bir parçası olabilmektedir. İşte bütün bu başarının ortaya çıkışı, dilsel kurgunun başarısına bağlıdır. Çalığışu romanının başarısı da dil kurgusunda saklıdır.

Çalışmada deyimlerin belirlenmesinde TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü esas alınmıştır.

Çalıkuşu Romanında Birleşik Fiil Deyimi + Zarf-fiil Ekleriyle Oluşan Yapılar

a. Durum zarf-fiilleri

Deyim öbeği + -ArAk

*Kadıncağız, sırası düştükçe hafızı methediyor, manalı manalı **göz kırparak** bana ümitler veriyor. (s.248)*

*Daha ziyade **ısrar etmeyerek** başka bir şey sordum. -Dün akşamüstü türkü söyleyen sen miydin Munise? (s.240)*

*Mamañih, o da nedense bunu bana sezdirmemek istedi; **içini çekerek** yalancı bir somurkanlıkla: -Ne yapalım, mademki çocuk hediyeleri makbule geçmiyor artık, bundan sonra büyük insanlara mahsus ciddi şeylerle hatırınızı sorarız, dedi. (s.67)*

*Birdenbire parluvarın yanındaki odadan hafif bir gürültü oldu. Kedi gibi **kulak kabartarak** dinledim. (s.69)*

*Kalfanın bu sözlerinin, birisi tarafından söylendiğine şüphem kalmadı. Fakat **anlamazlıktan gelerek** dinlemeye devam ettim. (s.420)*

Deyim öbeği + -mAdAn

*Ne yapmalı! Onunla **yüz yüze gelmeden** nasıl kaçmalı! (s.103)*

*Bu kadar saf bir kadının, böyle hiç **renk vermeden** şaka etmesi, tabii hoşuma gidiyor, kahkahalarla gülüyorum. (s.376)*

*Fırsat buldukça, oraya tırmandığımı ve tehditlere **kulak asmadan** teneffüs sonuna kadar daldan dala atladığımı gören muallim bir gün, “Bu çocuk insan değil, çalıkuşu!” diye bağırmıştı. (s.27)*

*Zavallı matmazelin bu acayip tabiatlı gelinle konuşmaya bile artık cesareti kalmamıştı. O, **ağzını açmadan** beni soyduktan sonra, tekrar kısa etekli pembe elbisemi giydim, üstüne siyah mektep önlüğümü geçirdim, sonra Müjgân'ın bile **yüzüne bakmadan** odadan kaçtım ve gözlerimdeki kırmızılık geçinceye kadar soğuk su ile yüzümü yıkadım. (s.135)*

*Bu söz tesadüf müydü, yoksa **haberim olmadan** bu manzara karşısında bir korku ve telaş mı göstermişim? (s.218)*

*İşittim ki, sen yedi sene **güneş görmeden**, burada çile doldurmuşsun. (s.222)*

*Artık, **kendimi tutamadan**, merhamet ister gibi boyumu büküp, ellerimi kavuşturarak: -Evde çocuğum ölüyor, dedim. (s.449)*

Deyim öbeği + -Ip

Sonra fevkalâde zekice bir şey söyleyeceğine işaret olmak üzere gözlerinden birini kırparak ilave etti: -Mirat, namünasip bir **halt yiyip**, beni kızdırdığı zaman ben de ona, sen, ne Mirat'sın, ne Murat; ancak bir meretsin, derim. (s.194)

Bekâr bir zabıt, dokuz yaşında bir kız çocuğunu **peşine takıp** dağ taş sürükleyemezdi. (s.26)

Zavallı kadın, diyordu ki: -Adamcağızımın gözüne hoş görüneyim diye çocukların **boğazından kesip** düzgün, rastık, sürme alıyorum, yeni gelin gibi süsleniyorum, ama olmuyor. (s.192)

Deyim öbeği + -mA + iyelik + A göre

-Deminden beri bir karış yeri dikinceye kadar parmağımı **delik deşik etmiş olmama göre** ben de yirmi, yirmi iki yaşlarında bir erkek... (s.36)

Deyim öbeği + -DIK + iyelik + gibi

Kristiyan'ın merakını yatıştırmak için, şu şekilde izahat vermeye mecbur oldum: -Bütün bunlarda şaşılacak bir şey yoktur, herkesin bir şeye **heves ettiği gibi**, ben de hocalığa heves ettim. (s.303)

Deyim öbeği + -mAk (i)LA /

Zavallı küçük, asıl iyiliği kendisinin bana ettiğini bilmiyor, onu **yanıma almakla** bir fedakârlık ettiğimi sanıyor. (s.261)

İkincisi, küçük Vehbi: Hatice Hanım'ın saltanatı zamanında, ömrünün sandığın dibinde, sırtüstü **ceza çekmekle** geçiren çocuk. (s.237)

Konağınızda bunların vaziyetinden pek farklı olmayan bir vaziyeti **kabul etmekle** ben, buna çanak tuttum. (s.412)

Deyim öbeği + -(V)r gibi:

Bütün bildiğim, dudaklarımdan mor mürekkep lekelerinin eksik olmadığı ve **bir genç kız hâli alır gibi olduğum** bir yaşta, beni bir gün mektepte ziyarete gelen birisinin karşısına âdeta bıyık çekmiş gibi çıkararak yerin dibine geçtiğimdir. (s.10)

Kapıdan içeri bir adım attuktan sonra durdu, **nutuk verir gibi** elini sallayarak: -Monşer, şuraya bak, dedi. Ne mizer, ne mizer!.. Mektep demeye bin şahit ister. (s.275)

Sonra **kulağına söyler gibi** gayet yavaş: -Sizi tekrar görmek memnuniyetini söyleyebilmek için kelime bulamayacağım Feride Hanım, dedi. (s.489)

İhtiyar adam, her defasında **türkü söyler gibi**, makamla yavaş yavaş: -Elinin körü, elinin körü. Hacı Kalfalar kaldırsın seni, diye söyleniyor; sonra bağırıyordu:... (s.186)

Biraz **kendimi toplar gibi** oldum: -Teşekkür ederim, rahatsızım, beni burada bırakınız, diyebildim. (s.388)

Deyim öbeği + -miş gibi

Çünkü parmaklarım bir gün yaradan bereden hali kalmaz, daima **kına koymuş gibi** bez parçalarıyla sarılı bulunurdu. (s.23)

Bu yalnızlığın **acı**sı şimdiden **içime çökmüş gibi** gözlerim doluyordu. (s.360)

Gecenin rutubeti **iliklerime işlemiş gibi** titreyerek aşağı indim. (s.396)

Bu biçare eldiven, birdenbire **ateş almış gibi** öyle bir dehşetle elini çekmesi vardı ki...

Aklına bir şey gelmiş gibi elini masaya vurarak: -Kızım, sen İstanbul rüştiyelerinden birinde Fransızca muallimliği istersin. Bak, sana yolunu öğreteyim. Doğru İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne gidersin... (s.166)

Çalığışu, hayatının en manasız, en ehemmiyetsiz birkaç parçasını söyledikten sonra birdenbire **aklına gelmiş gibi**: -Kâmrân, daha sana eniştenin fotoğrafını göstermedim, dedi. (s.499)

Deyim öbeği + -(I)yor gibi

En fenası, öteki hocanımlar da hemen hemen ona **hak veriyor gibi** vaziyetler alıyorlardı. (s.183)

Deyim öbeği + -(y)AcAk gibi

Fakat ne saklayayım, defterimi benden başkası okuyacak değil ya, kendimi güzel zannettiğimden çok güzel buluyor: "Feride, sen kendini bilmiyorsun. Sende, kimseye benzemeyen başka bir şey var!" diyenlere **hak verecek gibi** oluyordum. (s.264)

Kâmrân, kolunu Feride'nin belinden geçirmiş, genç kızı **nefes aldirmayacak gibi** sıkıyor, avuçlarının içinde parmaklarını incitiyordu. (s.536)

b. Zaman zarf-fiilleri

Deyim öbeği + -Ar + (i)ken

"Ben, Sör'ü **lakırtıya tutarken** sinek yürümeye başlamıştı." (s.31)

Herife **dayak atarken** öteki beriki kurtarmaya gelir, herif, hepsini kovar. (s.459)

Ders verirken gözlerim gayri ihtiyari ona dönüyordu. (s.241)

Şehnaz Hanım, zarfın üzerine **göz gezdirirken** hafifçe kaşlarını çatıyordu. (s.325)

Sıralara **göz gezdirirken** birdenbire kalbim tatlı bir heyecanla çarptı. (s.239)

Kalın fanila yakalar içine sakladığı nazik boynuna haberi olmadan kar doldurur; o, soğuktan kızarmış dudaklarıyla titrer ve **renkten renge girerken** neşeden çıldırırdım. (s.252)

*Çocuklarla boğuşurken, kendi kendime ip atlarken yahut yere yatarak iskambil **falı açarken**, gözlerim hep onlarda... (s.46)*

*Sörler bir şey söylemeye cesaret edememekle beraber bir nişanlının bir talebeyi ziyaret etmesini skandal addediyorlar, kuzenimin beni parluvarda beklediğini **haber verirken**, yüzlerini ekşitiyorlardı. (s.118)*

Deyim öbeği + -InçA

*Fakat **o, ısrar edince** gözlerimi kaçırarak: -Müjgân yanılıydı, böyle olmazdık ki, dedim. (s.124)*

*“Yok, böyle hırsız gelin hanım olmaz!” diye söylendi; neden sonra, **aklı yatınca** da: “Öyleyse aferin gelin hanım sana!” dedi. (s.130)*

Yabancıların ağzından işiteceğin o iğrenç ithamlara nasıl cevap verebilirdin? Bunu haber alınca aklım başımdan gitti. (s.472)

Deyim öbeği + -Dik + çA

*Kocasının **lakırtısı açıldıkça** bu kadının, “Benim için artık hayat bitti!” diye bir yalancı teessür rolü oynayışı vardı ki, beni mahvederdi. (s.45)*

*Şimdi, **aklına estikçe** kapımı vuruyor, çekinmeden içeriye giriyordu. (s.146)*

*Kadıncağız, **sırası düştükçe** hafızı methediyor, manalı manalı göz kırparak bana ümitler veriyor. (s.248)*

*Şimdi, **aklına estikçe** kapımı vuruyor, çekinmeden içeriye giriyordu. (s.146)*

*Durmadan huysuzluk ederek çarpıp çırpırır, **fırsat buldukça** üzerimdeki elbiseleri atarak cırlıçplak sokağa kaçarmışım...(s.13)*

*Ben **gözlerimi açtıkça** ihtiyar kadın, yanıma geliyor, elini alınma koyuyor, artık Ç.'nin kızları gibi iki kalın örgü ile ördüğüm saçlarımı okşuyor: -Hasta mısın, Feride? Bir yerin ağrıyor mu, kızım? diye soruyordu.(s.395)*

Deyim öbeği + -DI + kişi + ml

*Çok değil, üç mecidiyeyi **gözden çıkardım mı**, kocamı kadının elinden alırlar, yine bana getirirlerdi.(s.191)*

***Fırsat buldular mı**, hemen kocakarı ilaçlarına başvururlar. (s.271)*

Deyim öbeği + -DİK + iyelik + dA

*İşte bu fevkalâde ihtiyaçlar karşısında her **başım sıkıştığında** bu keseye el atmıştım. (s.291)*

Deyim öbeği + -AlI

*Daha **uykuya dalalı** iki dakika olmadan uyandırır ve Kalender'deki yalımızda, civarındaki koruda veyahut Boğaz'ın sularında geçmiş bir uzun rüyayı anlatmış... (s.17)*

Bu sabah hesap ettim, küçüğüm toprağa düşeli tam yetmiş üç gece olmuş. (s.446)

Deyim öbeği + -Ar ø -mAz

Munise, kendine gelir gelmez ilk sözü “Bir parça ekmek!” diye yalvarmak oldu. (s.256)

Vakayı haber alır almaz yüzü bir kat daha karardı, gözleri büyüdü, incecik boynunun kenarlarında iki damar şişti. (s.181)

Gevezeliğim tükeniyor, fakat arkam dönük olduğu hâlde, kuzenimi omuz başımda hissediyordum. Sesim kesilir kesilmez onun başlayacağına hiç şüphem yok. (s.103)

Deyim öbeği + -mAdAn evvel

Yürürken yolunda bir incecik su birikintisi gördüğü zaman telaş eden, atlamaya karar vermeden evvel üç, dört kere iskarpinlerine ve suya bakan, bir sandalyeye oturacağı zaman pantolonunu parmaklarının ucuyla dizkapaklarından tutup yukarı çeken nazlı ve nazenin kuzenimin ağaca çıkmak istemesine gel de gülme. (s.50)

Deyim öbeği + -(y)IncA +yA kadar

Yakalanırsam, derdimi anlatıncaya kadar hiç olmazsa bir iki kepçe yiyecek, rezil olacaktım. (s.130)

Eskiden ölümü ben başka türlü düşünürdüm: İnsan elli sene, altmış sene, hülasa istediği kadar yorgunluktan bitap düşünceye kadar gezer, koşar, eğlenir... (s.234)

-Doğrusu, pek uzun da sayılmaz. Bir, iki, üç, dört senecik. Göz yumup açıncaya kadar geçer... (s.127)

Deyim öbeği + -DİK + iyelik + vakit / zaman / gün/ dakika(da)

Dadımın gelin olduğu, köşeye oturduğu gün bugünkü gibi gözümün önündedir. (s.13)

Ben, köşeye oturduğum zaman on beş yaşındaydım da, bana evde kalmış kız dedilerdi. (s.249)

Dul kaldığım vakit sizin yaşınızda ancak vardım. (s.342)

O kadar ki, azarladığım, yavaşça ince kulağını çektiğim zaman bile bana ehemmiyet vermiyor. (s.238)

Nasıl ki, kendi canım yandığı zaman da pek ah ü zara kapılmadan felaketi güler yüzle karşılayışım bana onun yadigârıdır. (s.15)

Karşı karşıya geldiğimiz zaman benimle nişanlı gibi konuşmayacaktı. (s.107)

*Hafif bir sersemlikten sonra **gözlerimi açtığım zaman** kendimi teyzemin kucağında buldum. (s.106)*

Gözlerimi açtığım vakit kendimi Munise'nin kollarında buldum. (s.390)

Gözlerimi tekrar açtığım vakit, bulunduğum yeri tanıyamadım; başka oda, başka pencereler... (s.454)

*Fakat sabahleyin horozlarla beraber **gözlerimi açtığım dakikada** soluğu onun odasında alır, ata biner gibi göğsüne oturarak parmağımla gözkapaklarını açardım. (s.14)*

Deyim öbeği + -(y)AcAK + iyelik + vakit

Fakat tam sokağa çıkacağımız vakit, aksi gibi yağmur başladı. (s.413)

Deyim öbeği + - mİş + ken

Fakat, sokağa çıkmışken bir kere oraya da uğramak zaruruydu. (s.199)

Deyim öbeği + -DİK + tAn + sonra

*Ertesi gün mektubumu elimle **postaya verdikten sonra**, doğru Maarif Nezareti'ne gittim, arkamda Gülmisal Kalfa'nın bol çarşafı, yüzümde onun kalın peçesi vardı. (s.159)*

*Munise, onu kovmaya uğraşırken, en küçük kardeşi salıncaktan düşmüş, Abası onu **bir temiz dövdükten sonra** ahıra kapamış, iki gün kuru ekmek kırıntılarından başka bir şey vermemiş. (s.245)*

Nereye gideceğimi, ancak, sokağa çıktıktan sonra düşündüm. (s.150)

c. Sebep zarf-fiilleri

Deyim öbeği + -DİK + iyelik + dAn

*Fakat bu nişanlının ailesi şimdilik evlenmelerine **rıza göstermediğinden**, münasebetlerini şimdilik gizli tutuyorlar. (s.382)*

Deyim öbeği + -AcAK + iyelik + dAn

*Uyanırsa beni eskisi gibi koynunda yatırmaya **razı olmayacağından**, bütün yalvarmalarına rağmen kucağına alarak büyükanneme teslim edeceğinden emindim. (s.21)*

Deyim öbeği + -DİK + iyelik + için

*Bu çığlık ve telaştan **gözüm yıldığı için** artık havuza girmeye cesaret edemiyor, yüzükoyun, kenarındaki çakılların üstüne uzanarak başımı suya sarkıtıyordum. (s.19)*

*Neriman'ın müzik notaları gibi hesaplı ve ahenkli kahkahaları **sinirime dokunduğu için** kendi kendime uzaklaşmış, bahçenin bir köşesinde ağaçların karanlığına dalmıştım. (s.47)*

Yalnız: “Şehirde dile düştüğü için istemiyorum!” demeyiniz. (s.380)

Yüreğim dayanamadığı için değil, çünkü her gün yaranın bundan çok daha fenalarını görüyordum, fakat benim bakımının ona, korkunç yarasına dokunmuş bir bıçaktan daha fazla ıstırap verdiğini gördüğüm için... (s.431)

Deyim öbeği + -mAk + tAn

Hanımcıklar, senelerden beri birer manken ölülüğüyle bu salonda oturuyorlar, Ç... 'nin zavallı görgüsüz kadınlarını hayretlere düşürmekten zevk alıyorlardı. (s.365)

d. Amaç zarf-fiilleri

Deyim öbeği + -mA+yA

Kâmran, ona pardösüsünü siper etmeye çalışarak yürümeye başladılar. (s.509)

Sonra süsün bu derecesini günah sayanlar, çocuğu annesinin gittiği fena yola sapmaya bir teşvik addedenler de bulunmuş. (s.245)

Deyim öbeği + -mAk + için

Yabancı bir şehirde, yabancı bir otel odasında, sırf bitip tükenmeyecek gibi görünen bir gecenin yalnızlığına karşı koymak için, hatıralarımı yazmaya başladığım bu saatte bir elim yine aynı küçük çocuk tavrıyla saçlarımı çekiştiriyor, gözlerimin üstüne indirmeye uğraşıyor. (s.10)

Bir kerecik olsun saç saça, baş başa dövüşerek huncumu çıkarmak için evlenmemizden başka çare kalmıyor gibiydi. (s.37)

Komşular sevaplarına bir iki tencere ile yatak tedarik etmişler, gelini köşeye oturtmak için benden de bir eski entari istiyorlarmış. (s.248)

Öyle sanıyorum ki, bu küçükhanım, bir şey öğrenmekten ziyade fakir arkadaşlarına, hatta hocalarına kurum satmak için mektebe geliyor. (s.361)

Yüreğim merhametten eziliyordu, renk vermemek için, şakaya vurdum: - İhsan Bey, görüyorum ki, beni dinlemeyeceksiniz... (s.433)

Bu sebepsiz, isimsiz, dilsiz yeis içinde: “Anneciğim, anneciğim!” diye titreye titreye hıçkırıyor, daha kuvvetle feryat etmemek için parmaklarımla ağzımı kapıyordum. (s.461)

Deyim öbeği + -mA + iyelik + için

Munise 'nin bir kelime ile beni teselli etmesi için hâlimle, bakışlarımla âdeta yalvarıyordum. (s.360)

Gözlerini açmaya razı olması için ata biner gibi göğsüne oturup zıplamak, uzun bıyıklarını dizgin gibi yakalayıp çekmek ve bir misli bağırarak lâzım gelirdi. (s.20)

Deyim öbeği + -mAk + üzere

Hayrullah Bey, hem hususi işlerini görmek, hem de eve bazı yeni eşya almak üzere, evvelki gün İzmir'e gitti. (s.477)

e. Sınırlandırma zarf-fiili

Deyim öbeği + -mAk +DAn başka

Ara sıra ötekinin berikinin ayağına ip takmaktan başka konuşacak lakırdıları olmazdı. (s.46)

Yaramazlık eden birkaç küçüğün ara sıra kulaklarını çekmekten başka bir şeyde kullanılabacak değildir. (s.156)

Hayrullah Bey, dudaklarını büktü: -Hakkı var, ben, onun yerinde olsam, şuradan kendimi denize atardım. Öyle surat, balıklara yem olmaktan başka neye yarar? dedi. (s.433)

f.Karşıtlık zarf-fiilleri

Deyim öbeği + - DIK + iyelik + hâlde

Bu dakikada meraktan çıldırarak gibi olduğum hâlde o sahiden gitmeye kalksa, zannedirim yolundan çeviremeyecektim. (s.138)

Biraz evvel sizi görmek için ısrar ettiğim hâlde şimdi âdeta kaçmak istiyorum. (s.137)

"Bunca senelik karınım. Etme bana bu cefaları" diye ayaklarına kapandığı, köpekler gibi yalvardığı hâlde, bir türlü kendisini de burada alıkoymaya razı edemiyormuş. (s.189)

Deyim öbeği + -mA + iyelik +A rağmen

Her şeyi göze almış olmama rağmen elimde valizimle sabaha kadar tarlalarda dolaşamazdım ya. (s.150)

g. Ölçü zarf-fiilleri

Deyim öbeği + -DIK + iyelik + kadar

Kâmrân Bey maalesef sizi lâzım geldiği kadar takdir edememiş. (s.139)

SONUÇ

Türkçe, deyimsele söz varlığı açısından oldukça zengin bir dildir. Deyimler, Türkçenin söz varlığında hem anlamsal değerleri hem de yapısal özellikleriyle kendine özgü bir alanı oluşturan sözlük biçimbirimleridir. Türkçede farklı sözcük türlerinin farklı bağıntılarla bir fiille birleşmesinden oluşan birleşik fiil deyimleri, söz varlığını zenginleştirdiği gibi bireysel söylemin yaratılmasına da katkı sağlar. Diğer yandan kurgusal metinlerin Türkçeye özgü tasarımı olan fiilimsilerin deyimleşmiş fiil yapılarıyla kullanılması, toplumsal nitelikli söz varlığının bireysel söyleme dönüştürülmesini sağlamıştır.

Türkçede deyimlerin büyük bir çoğunluğunu birleşik fiil deyimleri oluşturur. Bu söz grupları, cümle içindeki dizim işlemleri sürecinde diğer unsurlarla olan birleşimleri sonucunda farklı işlev ve görevlerle söz diziminde yer alır. Türk edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Reşat Nuri Güntekin'in kaleme almış olduğu Çalığı romanı, kurgusal ve dilsel özellikleriyle dikkati çeken bir eserdir. Türkçenin anlatım olanaklarının ve zenginliğinin bir göstergesi olan Çalığı, deyimler açısından da zengin bir içeriğe sahiptir. Çalışmamız sonucunda Çalığı romanında yaklaşık olarak 1050 birleşik fiil deyimini tespit edilmiştir. Bu çalışmada romanda yer alan birleşik fiil deyimlerinin zarf-fiil ekleriyle kullanımları üzerinde durulmuştur. Eserde tespit edilen deyimleşmiş birleşik fiillerin zarf-fiil ekleriyle birleşmeleri işlevsel olarak sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Durum, zaman, sebep, amaç, karşıtlık gibi işlevlere sahip olan zarf-fiil eklerinin deyimleşmiş birleşik fiillerle kullanımları, cümledeki görünüşleri, romandan alınan örneklerle ortaya konulmuştur. Bu yapılar, eserin anlatım kurgusunun oluşumunda yüzey yapıda yer alan diğer dil yapıları gibi çeşitli işlevlerle görev alırlar. Romanda tespit edilen zarf-fiil ekleri, öyküleyici ve canlı anlatımın ortaya çıkışında görev alan işlevsel yapılardan biridir. Eserde dil bilimsel düzlemde basit olarak adlandırılan zarf-fiil eklerinin yanı sıra çeşitli eklerin birleşimiyle ortaya çıkan birleşik zarf-fiillerin kullanımı da oldukça fazladır. Deyimlerin, eserdeki görünüşleri, işlevleri, elbette zarf-fiillerle birleşmeleriyle sınırlı değildir. Birçok ögenin oluşumunda görev alan deyimler, romanda çok geniş bir söz varlığı alanını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Çalığı'nda deyimler, sözcük gruplarından cümle öğelerine birçok yapının oluşumunda da ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya.
- Bayraktar, N. (2017). *Dil Bilimi*, Ankara: Nobel.
- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*. Ankara: Gazi.
- Bozkurt, F. (2010). *Türkiye Türkçesi Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem*. İstanbul: Kapı.
- Börekçi, M. (2018). İşlevsel Dilbilim Bağlamında Türkiye Türkçesinde Fiilimsi (Eylemsi). *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*. ss. 116-124. Varşova-Polonya.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2. Sayı 2. 125-144.
- Güntekin, R. N. *Çalığı*. İstanbul: İnkılâp.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin.
- <https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/handle/11630/2455>
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiller*. Ankara: TDK
- Vural, H. ve Böler, T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit.

Аңдатпа

Түрік тілінің лексикасында фразеологизмдердің қолданылу өрісі өте үлкен. Ауызша және жазбаша тілде жиі қолданылатын және әртүрлі формалардан тұратын фразеологизмдер, әңгімелеуге ыңғайлы, тартымды сипатқа ие және түрік тілінің маңызды бөлімі болып табылады. Бұл жұмыста Решат Нури Гүлтекиннің «Чалыкушы» романындағы біртұтас етістікті фразеологизмдердің үстеу-етістік жұрнақтар арқылы берілуіне ерекше назар аударылды. «Чалыкушы» романында шамамен 1050 біртұтас етістікті фразеологизмдер анықталды. «Чалыкушы» романында фразеологизмдердің өте көп қолданылуы жазушының түрік тілін жетік меңгергендігін көрсетеді. Түрік тілінде баяндау мүмкіндіктері жағынан құнды болып табылатын фразеологизмдер баяндау өлшемі жағынан «Чалыкушы» романында сәтті шыққан деп қарастыруға болады. Тіл - бұл құрылымдық бірліктер жиынтығы. Тілдегі барлық элементтердің бір-бірімен байланысы нәтижесінде баяндау өлшемі пайда болады. Әдеби тіл ең жоғары, ең көркем, ең жан-жақты баяндау нәтижесінде қалыптасады. Лингвистикалық біртұтас етістікті фразеологизмдер деп аталатын құрылымдар, түрік тіліндегі сөз құрылымында кызмет атқарады. Бұл зерттеуде «Чалыкушы» романындағы біртұтас етістікті фразеологизмдердің үстеу-етістік жұрнақтары біртұтас функционалды түрде топтастырылған және берілген.

Кілт сөздер: Түрік тілі, Грамматика, Фразеологизм, Үстеу-етістік, Нури Гүнтекин, Чалыкушы.

(Арзу ШЕВДА ГУВЕН. «ЧАЛЫКУШУ» РОМАНЫНДАҒЫ БІРТҰТАС ЕТІСТІКТІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ҮСТЕУ-ЕТІСТІК ЖҰРНАҚТАР АРҚЫЛЫ БЕРІЛУІ)

Аннотация

Фразеологизмы занимают важное место в турецкой лексике. Фразеологизмы, которые часто используются в устной и письменной речи и образуются в различных формах, являются важным элементом словарного запаса турецкого языка со своими особенностями, такими как добавление выразительности и привлекательности. Фразеологизмы - это выражения, которые часто используются в литературном языке, а также в разговорной речи. Эта статья посвящена использованию фразеологизмов, состоящих из сложных глаголов, используемых вместе с суффиксами отглагольных наречий, в романе Решата Нури Гюнтекина «Чалыкушу». В романе «Чалыкушу» обнаружено почти около 1050 сложных глаголов. Эта ситуация, привлекающая внимание в романе «Чалыкушу», в котором очень много фразеологизмов, также является показателем владения автором турецким языком. Фразеологизмы, являющиеся примерами богатства выразительных возможностей турецкого языка, также можно рассматривать как одну из причин успеха «Чалыкушу» с точки зрения повествования. Язык — это совокупность систем. Повествование происходит за счет соединения всех компонентов, существующих внутри языка. Литературный язык также формируется за счет самого высокого, самого эстетичного и самого разностороннего использования выразительных возможностей языка. В этом отношении роман Решата Нури Гюнтекина «Чалыкушу» представляет собой ценность недавней эпохи турецкой литературы, которую следует подчеркивать гораздо больше с ее языком и повествовательной беллетристической. Компоненты, называемые составными глаголами с точки зрения грамматики, имеют различные формы в турецком синтаксисе. В этом исследовании сочетания сложных глаголов с суффиксами отглагольных наречий классифицируются и иллюстрируются функционально.

Ключевые слова: Турецкий язык, Грамматика, Фразеологизмы, Наречия, Решат Нури Гюнтекин, Чалыкушу.

(Арзу ШЕВДА ГУВЕН. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОСТАВНЫХ ГЛАГОЛОВ В ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ С СУФФИКСАМИ НАРЕЧИЯ В РОМАНЕ «ЧАЛЫКУШУ»)